שמא יפול חמץ מגוף המנוע לתוך המזון [וכאמור לעיל החשש הוא רחוק והחמץ אינו ראוי לאכילה].
ויש סוג אחר של מעבד מזון שגוף המנוע הוא מתחת לחלקים ובו אין חשש שמא יפול חמץ מגוף המנוע לתוך המזון. וע"כ אם ניקו את גוף המנוע היטב היטב והגעילו את החלקים הבאים במגע ישיר עם המזון, או החליפום בחדשים, מותר להשתמש במעבד כזה בפסח ללא חשש.)

סימן סז

הלציטין מלפתית בפסח

ראשי פרקים

שאלה
א. איסור הקטניות
ב. קטניות שאינן ראויות למאכל אדם
ג. תשובות האחרונים
ד. סניפים נוספים

שאלה

הלציטין מופק מגרגרים שחורים הקרויים "ריבס" (לפתית). הלפתית דומה ללפת בצבע גזר, ונזרעת בעיקר לשם האכלת בהמות בשורש המעובה שלה, בפרחים צומחים גרגרים, גרגרים אלו גדלים בתוך תרמילים כשעועית ואפונה. אולם בשונה מהם, הם אינם ראויים לאכילת אדם, אלא למאכל בהמה. וכאמור, הם תוצר לוואי של הגידול, שאף הוא נועד למאכל בהמה בלבד. השמן מופק מהם ע"י מיצוי יבש, ותוך כדי זיקוק השמן נוצר הלציטין שיש לו תכונות צמיגות המשמשות בתעשיית השוקולד.

מה דינו של הלציטין בפסח? האם יש בו איסור קטניות?

א. איסור הקטניות

מקורו של האיסור במנהג הקדמונים באשכנז המובא בסמ"ק (מצוה רפ"ג). וטעם הגזרה הוא משום שקטניות הם מעשה קדרה ודגן נמי מעשה קדרה ויש חשש לאחלופי. או משום שיש מקומות שעושים מקטניות פת ויש חשש שיחליפו ויעשו פת רגילה מדגן. טעם נוסף הוא משום דמידגן, כלומר דשים אותם וממרחים אותם בכרי כמו דגן (עיין נדרים נ"ה א' בפי' הרא"ש והתוס' שם. ואע"פ ששם לא הוזכרה דישה אלא העמדה בכרי, אולם העמדה בכרי היא בדרך כלל אחרי דישה, עיין ב"מ פ"ח, למשל).

הב"י בסי' תנ"ג הביא חשש נוסף, לתערובת דגן בקטניות. נראה שעיקר החשש הוא באורז, הדומה מאד לדגן (הוא בעצם שייך למיני הדגנים ולכן ר' יוחנן בן נורי משווה אורז לה' מיני דגן, אך משום שאינו מחמיץ, אלא מסריח, אין עושים ממנו פת, ולכן להלכה אינו מין דגן).

אמנם גם הלפתית גדלה בשדות בהם גידלו דגן, אולם קל להבחין בין הדגן הבהיר לגרגרי הלפתית השחורים. ויש לוודא שאכן בררו את הלפתית היטב מהדגן. ועדיף להשתמש בלפתית שלא גדלה כלל בשדה בה גדל בעבר דגן.

ב. קטניות שאינן ראויות למאכל אדם

בדרכי משה (סי' תנ"ג ס"ק ב' בסופו) כתב בשם המהרי"ל דמותר לאכול זרע אקלייה לרפואה, דלא הוי מין קטניות. והוסיף הד"מ: "ונ"ל דה"ה בזרע הנקרא בלשון אשכנז "אניס" דאין זה מין קטניות, וכן משמע לעיל בסי' ר"ד דאניס ואליינדא אינם מין קטניות". עכ"ל.

והנה בסי' ר"ד אין אנו עוסקים כלל בדיני קטניות, אלא בהל' ברכות. וכתב שם הטור בשם הראב"ד:

"וכמדומה לי שבת ושבללתא וכמונא וכוסברתא

– 'שהכל'. והכי אמר בה"ג, וטעמא דידיה דכל הני לטעמא עבידי ולא לאכילה שבתא הוא שאנו קוראים אניס... כוסברתא – אליינדרי בלעז".

מבואר בדבריו שלא כללו בגזירת קטניות אלא מינים הנאכלים כמות שהם, אך אם הם עשויים לטעם בלבד לא גזרו עליהם, כשם שברכתם היא "שהכל" ולא "בורא פרי האדמה", כי ירדו מחשיבותם, משום שאינם נאכלים כמות שהם. וזוהי כנראה גם סברת המהרי"ל שזרע אקליה, מכיון שאינו מאכל בריאים, אלא מאכל חולים לרפואה, אינו בכלל קטניות.

ובט"ז ס"ק א' הקשה מאי שנא חרדל מאניס ומדוע בסי' תנ"ד פסק הרמ"א שמנהגנו לא לאכול חרדל בפסח. ור"ל הרי גם חרדל אינו נאכל כמות שהוא אלא להטעים דברים אחרים? ותרץ שהחרדל גדל בשרביטין דומה לגידול קטניות שהן בשרביטין. ולדבריו יוצא ששני סוגי קטניות הם: גרגרים בלבד, וכשהם אינם נאכלים לעצמם אלא עשויים לטעם אין בהם גזירת קטניות. וקטניות בשרביטים הן חמורות יותר ואפילו כשאינם עשויים אלא לטעם בלבד נאסרו בגזירת קטניות. והחילוק הזה נראה דחוק לכאורה. שהרי הרמ"א קבע שכל מה שאין מברכים עליו בפה"א אלא "שהכל" אינו בכלל גזירת קטניות.

ונלענ"ד לחלק בין חרדל לבין יתר התבלינים. שהחרדל יש לו גם חשיבות בפנ"ע, שמורחים אותו על הבשר. וכלשון חז"ל למשחה לגדולה בצלי וחרדל, ושלוש לשונות בחרדל. ואע"פ שבודאי מטבלים בעוד תבלינים, מלח וכדו', אולם אלו נבלעים בבשר ואילו החרדל ניכר בפנ"ע ואולי יש שגם אוכלים אותו בפנ"ע, אם כי בכמויות קטנות, ולכן נחשב למאכל ומברכים עליו בפה"א ולכן נכלל בגזירת קטניות.

ובכלל, נראה שיש קטניות שנתקבל בהם המנהג לאסור ויש שלא נתקבל, וחרדל בכלל המנהג לאסור ולכן קשה להקשות סתירות ממין אחד על חבירו. ולזה נתכוין הט"ז בחלקו בין שרביטין לסתם זרעונים, שהמנהג לאסור התפשט יותר בקטניות מסוג זה. אך אין כאן כלל מוחלט, ומין שלא היו רגילים בלאו הכי לאוכלו, לא התפשט בו המנהג.

ולכן נראה שמין זה שאנו עוסקין בו - ה"ריבס" אינו בכלל הקטניות שהמנהג לאוסרם. משום שאינו ראוי לאכילת אדם, וגם השימוש בלציטין אינו לטעם, אלא לצמיגות, ואין עליו שם אוכל (ולא דמי לחרדל שהושם ביין כדי לעצור את תסיסתו עי' סי' תס"ד, כי שם הונח לטעם).

(ובדומה לליפתית נהגו להתיר שמן כותנה, גם לנזהרים מקטניות, היות וגרגרי הכותנה אינם ראויים למאכל אדם והם תוצר לוואי של הכותנה שהיא מטרתו העיקרית של הגידול. מיהו בשמן כותנה יש סיבות נוספות להקל: אין שם תרמילים, והגרגרים לא רק שאינם ראויים לאכילה אלא הם עלולים להזיק. ואעפ"כ נראה שהדמיון רב על ההבדלים.)

ג. תשובות האחרונים

בשו"ת אבני נזר (או"ח ח"ב) מצינו שתי תשובות בענין שמן העשוי מריפס. התשובה הראשונה משנת תרנ"ח בסי' תקל"ג. השואל רצה להתיר משתי סיבות: א. הריפס אינו מאכל אדם. ב. השמן נעשה במיצוי יבש. ואפילו אם היה תבואה לא היה מחמיץ. האב"נ מתייחס רק לסיבה השניה וטען שגם בתבואה אם היו מוציאים ממנה חלב (כוונתו כנראה למה שנקרא בלשון החקלאים "הבשלת חלב", המיץ היוצא מהגרגרים דומה לחלב) הוא עלול להחמיץ. וה"ה שמן קטניות. אך אם יבשלו את השמן תחילה ללא מים, ובפרט לפני פסח - מותר.

בתשובתו המאוחרת יותר (משנת תרס"ב בס' שע"ג) הוא כנראה חוזר בו מהיתרו ואוסר את שמן הריפס. נימוקו משום שהוא גדל בשרביטין ודומה לחרדל שאסרו משום חשש של תערובת דגן.

בתשובתו השניה לא התייחס כלל האב"נ לשתי הטענות שבתשובה הראשונה, לכך שהריפס אינו מאכל אדם ושהשמן נעשה במיצוי

יבש. ואילו היה סותר טענותיו אלו, היינו אומרים שחזר בו. אך כשהוא אינו מתייחס אליהן כלל, הדברים סתומים וחתומים וצריכים עיון. כי לכאורה, סברות של טעם הן, ובפרט בגזרת קטניות שכתב עליה החק יעקב: "ולענ"ד אין להחמיר יותר, דגם קטניות עצמו חומרא בעלמא הוא והבו דלא להוסיף עלה". וא"כ מאחר והרמ"א קבע כלל מפורש שכל שאין מברכין עליו בפה"א אינו בכלל גזרת קטניות יש לסמוך עליו וכמו שהמליצו על כך את הפסוק: 'ובני ישראל יוצאים ביד רמ"א'.

ובשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קפ"ג) דן בשאלה זו של שמן מריפס וגם שם השואל הסתמך על שני הנימוקים הנ"ל, שהריפס אינו ראוי לאכילת אדם כמות שהוא ומיצוי השמן נעשה ביבש. והמהרש"ם מאריך בעיקר בנימוק השני ומביא הרבה ראיות לכך שלא מצינו שהטפל יהיה חמור מהעיקר. וחיטה עצמה כשהיא יבשה מותרת באכילה וק"ו קטניות. ומסקנתו **להתיר**. אלא שהוסיף וכתב: "מ"מ במקום שנהגו לאסור אין רצוני להתיר, אבל במקום שנהגו בזה היתר **יש להם על מה שיסמוכו**".

וידועים ההיתרים שהתירו הפוסקים בשמני קטניות, שנתבררו היטב או שמוצו ביבש, עי' באר יצחק (סי' ק"ג) ומרחשת (סי' ג'), וכן ידוע גם היתרו של הרב קוק בענין שמן שומשמין שנעשה ביבש, עיין מצות ראי"ה. אולם אע"פ שהפוסקים התירו שמן כזה לא כל הציבור סומכים על ההיתר ויש המחמירים בדבר. לכן נראה לענ"ד להוסיף סניפים נוספים להתיר.

ד. סניפים נוספים

א. ביטול ברוב. עיין חק יעקב (ריש סי' תנ"ג) שכתב: "ומשמע מלשון הרב (הרמ"א) דאפילו ליכא ששים ג"כ מותר, אפילו באכילה וכן משמעות האחרונים. וכדבריו מובא להלכה בפוסקים האחרונים", המשנ"ב וערוה"ש.

אמנם כאן הוא מבטל איסור לכתחילה אולם לדעת התוס' (ביצה ד' ב') אין איסור לבטל לכתחילה בדבר שאין עיקרו מהתורה. ועיין פר"ח (סי' תנ"ג סס"ק א') שכתב שמותר לבטל קטניות ברוב לכתחילה כשם שמצינו היתר לבטל חלת חו"ל ברוב. וקטניות אינן חמורות יותר מגזרת חז"ל על חלת חו"ל. (וכן פסק ב"באר יצחק" או"ח סי' י"א), אולם דומה שלא כל הפוסקים הסכימו עם דעה זו. עיין "חוק יעקב" סי' תס"ד שאוסר לערב לכתחילה חרדל ביין. וכן משמע מלשון תרוה"ד סי' קי"ג שרק בדיעבד מותר, אך אסור לערב לכתחילה. וכן פסק הש"ך ביו"ד סי' צ"ט ס"ק י"ז שאין לבטל לכתחילה שום איסור, אפילו איסור שאין לו עיקר מהתורה. מיהו בקטניות שאיסורן לא התפשט בכלל ישראל אולי יש מקום להקל. וצ"ע.

אולם כאן מדובר בביטול לפני פסח ועיין ט"ז או"ח סי' תרכ"ו שמתיר לבטל חמץ קודם הפסח. (מיהו מדיוק לשונו משמע שרק להרבות מותר ולא לבטל לכתחילה). ועיין מג"א שם ובסי' תמ"ז ס"ק מ"ה שאוסר, ובמשנ"ב סי' תנ"ג ס"ק כ' פסק שבשעה"ד מותר לערב לכתחילה חמץ בע"פ ע"מ לאוכלו בפסח.

וכאן המצב עדיף בהרבה, לספרדים הדבר מותר לגמרי ולדידם אין כאן כלל ביטול איסור, שהרי לספרדים **מותר** לאכול קטניות **לכתחילה**, והמפעל מייצר שוקולד עבור כל עם ישראל, גם לאלו שאוכלים קטניות בפסח, ועבורם אין כאן ביטול איסור כלל. ולכן גם לאשכנזים הנוהגים איסור בקטניות מותר לאכול מהתערובת, כיון שלא ביטלו לכתחילה להתיר להם את האסור להם, ועבורם נחשב הדבר כהתבטל מאליו. ולכן נראה לענ"ד שעפ"י כל היסודות הנ"ל אין חשש בלציטין בשוקולד:

א. הלציטין אינו ראוי למאכל אדם ואינו בכלל גזרת קטניות.

ב. הוא נעשה במיצוי יבש (אם כי יתכן שמיצו אותו בחלק מהתהליך בקיטור).

ג. הוא בטל ברוב.

ד. אין כאן ביטול איסור לכתחילה משלוש סיבות:
1. אינו חמור יותר מחלת חו"ל ודמאי.
2. ביטלוהו לפני פסח.
3. לא התכוונו לבטלו לנוהגים בו איסור.
מכל הנ"ל נראה שיש להתיר את הלציטין, גם לנוהגים איסור קטניות בפסח. וגם לאלו הנוהגים איסור בשמן קטניות שמוצה ביבש, הלציטין קל יותר, משום שאינו מאכל אדם.

מיהו מאחר וישראל קדושים הם ומהדרין במצוות, ובפרט בחג הפסח, נראה לי שיש להודיע לציבור שהלציטין עשוי מלפתית (ריבס) וכל הנוהג להחמיר בו ידע להזהר ולהימנע מלאוכלו. אך מעיקר הדין הלציטין כשר לפסח לכל ישראל.

סימן סח

תערובת וריח חמץ לפני פסח

ראשי פרקים

שאלה
א. ריח וזיעה בזה אחר זה בפסח
ב. רוב היתר
ג. סניפים להקל

שאלה*

מעשה שאירע באחד הקיבוצים בערב פסח שבגלל קלקול בתנור קונוקטומט (תנור הפועל על מפוח של אויר חם) לא הכשירוהו האחראים להכשרת המטבח. אח"כ תוקן התנור והמבשלות שסברו לתומן שהתנור הוכשר לפסח, אפו בו עוגות בתבניות כשרות לפסח. לבסוף נודע שהעוגות נאפו בתנור שלא הוכשר לפסח, ותהי צעקה גדולה ומרה, ונפשם בשאלתם אם לאסור את כל העוגות (כמה מאות!) שהושקעו בהן גם טירחה גדולה ועצומה וגם ממון רב, ויש גם חשש להשבתת שמחת יו"ט.

א. ריח וזיעה בזה אחר זה בפסח

התנור שלא הוכשר לפסח לא בא במגע ישיר עם האוכל, אלא באמצעות ריח וזיעה.

ובדין ריח למדנו ביו"ד (סי' ק"ח) שבזה אחר זה אין לחוש כלל לריח בכל איסורים שבתורה. ואע"פ שלענין חמץ שנינו שם בי"א דאיסור האוסר במשהו, כגון חמץ בפסח, ריחא מילתא ואוסר אפילו בדיעבד, אם התנור קטן והוא סתום והאיסור וההיתר מגולין בתנור, זה אינו אלא כשאפה חמץ ומצה בבת אחת בתנור אחד. אך בזה אחר זה אפילו בפסח לא נאסר. וכ"מ מדברי ההגה"ה בשו"ע (או"ח סי' תמ"ז ס"א) בדין ריחא יש מחמירין במשהו, מיהו דוקא במקום ששייך בו ריחא אלא דבשאר איסורין לאו מילתא היא (כגון בתנור קטן וסתום וחמץ ומצה מגולין). אך בנ"ד אין אפילו משהו. וכ"כ בחק יעקב ס"ק י' (והביאו גם המשנ"ב בסס"ק י"ג) שאם סתמו את התנור בדף ישן, אע"פ שלא הדיחו אותו אינה אוסרת. וק"ו בערב פסח דאין לחמץ את כל החומרות בעניני תערובות שיש לו בפסח.

אולם יש לחוש לזיעה שעלולה לנטוף מגג התנור לתבניות שמתחתיו. וכמש"כ הרמ"א ביו"ד שם, בשאר איסורין וק"ו לחמץ. ונלענ"ד שהעוגות שנאפו בתבניות העליונות אסורות, משום חשש זיעה שנטפה עליהן, אך יתר העוגות שבתבניות התחתונות כשרות.

* ניסן תשל"ח